

ADNAN KADRIĆ
(Sarajevo)

UVOD U POETIKU *DIVANA*
AHMEDA RUŠDIJA MOSTARCA

Ključne riječi: divanska književnost, poetika, 17. stoljeće, Ahmed Rušdi Mostarac.

*Zbog tebe handžar uvrede Ruža kroz sredinu pruži
Da li bez ikakva cilja, o Bulbule, Ruža kraj sebe trn drži!?*
(Rušdi)¹

Uvodni sažetak

Sa aspekta semantičko-strukturne artikulacije fokusa, čini se, dva su dominantna odnosa povezanosti stihova u poetskim vrstama u divanskoj poeziji u najširem smislu: *odnos distributivne koreferencije* među stihovima (uglavnom u kraćim lirskim poetskim formama: gazelima, rubajama, mufredima i sl.) i *integrativni koreferentni odnos* među stihovima (osobito u narativnim tekstovima). Čak i temeljni principi gradnje distiha u orijentalnim književnostima, kakav je princip “jedinstva distiha” (wahdat al-bayt) i slični, naprosto se moraju različito promatrati u poetskim formama sa tzv. distributivnim²

¹ Ahmed Rušdi Mostarac (1047/1637-38.–1111/1699-1700.) jedan je od najpoznatijih mostarskih pjesnika 17. stoljeća. Osnovno obrazovanje stječe u rodnom gradu. Iz Mostara odlazi na Dvor u Carigrad sa osam godina 1055/1645. godine. Prolazi različite stepenice u napredovanju u dvorskoj službi gdje među paževima boravi skoro osamnaest godina. Potom napušta službu, biva muderis i kadija, a umire 1111/1699-1700. Rušdija spominje Salim u svojoj *Tezkiri*, Safai u djelu *Tezkiretü 's-Şu 'ara*, Ismail Belig u djelu *Nühbetü 'l-Aşar*, kao i Mustekim-zade u djelu *Mecelletü 'n-Nisab*. Vidi detaljnije: Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* [priređila Lejla Gazić], BZK Preporod, Sarajevo 2007., str. 277-283.

² Moguće je koristiti i druge termine za preciziranje odnosa među stihovima. Mi smo se opredijelili za spomenute termine koji se često koriste u radovima iz oblasti kognitivne semantike.

odnosom među stihovima (distisima) i u poetskim formama sa integrativnim odnosom među stihovima (distisima).³

1.0. Opće osobitosti Rušdijevog poetskog diskursa

Divan Ahmeda Rušdija Mostarca pokazuje opće stilske osobitosti divana iz vremena u kojem je pjesnik živio. Inače, period u kojem je živio Ahmed Rušdi Mostarac poznat je po velikom broju pjesnika i po “strukturnom uozbiljenju” određenih divanskih poetskih formi, osobito kaside na turskom jeziku. Nastavlja se tradicija pisanja u *iraki stilu*, posebice kod osmanskih pjesnika koji su bili pod utjecajem klasične perzijske poezije. U *Divanu* Ahmeda Rušdija Mostarca mogu se uočiti snažni utjecaji *sebk-i hindi* stila, dok je utjecaj *hikemi* (refleksivno-filozofskog) stila⁴ u njegovom djelu, za razliku od djela nekih drugih pjesnika njegovog doba, tek u nagovještajima. Treba napomenuti da se u vrijeme Rušdija Mostarca unutar spomenutih stilskih pravaca javlja poetska struja koja se sada u književnohistorijskoj kritici imenuje kao *yerlileşme akımı* – struja koja nastoji što više uvesti u poeziju opise lokalnih, svakodnevnih zbivanja – a koja je, čini se, svojevrsna posljedica prodora poezije u različite sfere društvenoga života. Općenito govoreći, kada se analiziraju divani pjesama iz vremena Ahmeda Rušdija Mostarca, stvara se dojam da mašta pjesnika sve snažnije teži ka filotehničkoj poetskoj prefinjenosti,⁵ da se poetski izraz temelji uglavnom na već prenaplašenoj hiperbolizaciji unutarnjih osjećanja, te da poetska

³ Rad je pisan na osnovu snimljenih rukopisa *Divana* Ahmeda Rušdija Mostarca i teksta magistarske radnje Hatice Ekici pod nazivom *Sahhaf Rüşdi ve Divanı'nın Tenkitli Metni* koji je odbranjen 2006. na Univerzitetu u Balikesiru. Magistarski rad sa naslovom *Rüşdi. Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni* odbranila je 1991. Hasibe Kayhan, ali do ovog rada nismo stigli. Ovom prilikom zahvaljujemo se Hatice Ekin, koja je svoj rad učinila dostupnim za dalje istraživanje, uz nadu da će rad biti dorađen i objavljen u formi knjige kako bi i najšira čitateljska javnost bila upoznata sa ovim mostarskim pjesnikom.

⁴ Stil koji je poznat kao *hikemi* (filozofsko-refleksivni) zapravo je stil koji se u biti temelji na odabiru mudrog načina iskazivanja određene ideje kroz veći broj poslovice i biranih filozofskih ideja iskazanih u posve novom kontekstu. Hikemi stil podrazumijeva autorsko promišljanje i kontekstualno poigravanje sa mudrim izrekama, a ne samo puko citiranje poslovice i prenošenje ranijih, drevnih izreka od prethodnika, izreka koje se ponavljaju samo u određenom, već poznatome kontekstu.

⁵ Upotrebom istih leksema u različitim kontekstima i u različitim konstrukcijama u okruženju različitih leksema pokušava se opće značenje neke lekseme kontekstualno nijansirati i dovesti do prefinjenosti u novom semantičko-stilskome ruhu. Da bi se pojačao dojam prefinjenosti određenih biranih leksema, pjesnik nastoji birati ne samo riječi lijepa značenja nego i riječi koje imaju zvuk podesan za ritmiku i melodiju stiha.

apstrakcija u većini poetskih vrsta još uvijek ima primat nad motivima iz svakodnevnog života. S druge strane, sve više se razvija tradicija pisanja poetiziranih kronograma (tariha) u kojima su predmet opisa ljudi i pojave iz pjesnikovog okruženja, ali i ljudi iz javnog života do kojih je pjesnik teško mogao doprijeti, izuzev stihovima. U *Divanu* Ahmeda Ruždija Mostarca utjecaj tzv. *yerlileşme* struje možda bi se mogao proučavati uglavnom kroz pojavu relativno većeg broja tariha (83). Iako je Rušdi bio dvorski pjesnik u pravom smislu (među paževima na Dvoru bio je skoro 18 godina), ipak među njegovim kronogramima, osobito u drugoj fazi pisanja, ne nalazimo toliko tariha (kronograma) o “dvorskim ljudima”, već se, zapravo, srećemo čak i sa nekom vrstom pjesnikovog okretanja prema veličanju tesavufskih uglednika svoga vremena. Ima i tariha o ljudima iz okruženja (građenje kuće kod prijatelja, rođenje sina i sl.). Ipak, i pri opisu ljudi iz svakodnevnog pjesnikova okruženja vrlo rijetko se koriste lekseme i izrazi iz svakodnevnog života. Posljedica je to, dakako, jako razvijenog *sebk-i hindi* stila u divanskim poetskim vrstama.

Govoreći u najširem smislu, u poeziji Ahmeda Ruždija Mostarca prevladava već razvijeni *mistički simbolizam*, kao opća osobitost većine divana njegova vremena, koji, čini se, predstavlja samu srž njegove poezije. Ako bi se *hikemi stil* mogao okarakterizirati kao misaoni, refleksivno-filozofski poetski pravac, onda bi se “tesavufska inspiracija” stihova mogla predstaviti kao *dubinski* konceptualni “mentalni i(li) duhovni” okvir, svojevrsni ram za “poetsko tkanje” divanskih pjesničkih vrsta (kasida, gazela i sl.) prema poznatim, konvencionalnim pravilima i rasporedom semantičkih “šara i desena” tipičnih za divanski poetski diskurs. Razdvojiti divansku poeziju od tesavufske inspiracije (odnosno tesavufskoga stručnog registra) u divanskim poetskim vrstama teško je kao što je teško odvojiti sam ćilim od boje ćilima. Semantika divanske književnosti, tu dakako i divansku književnost Bošnjaka na orijentalnim jezicima, ne može se, proučavati bez uzimanja u obzir i (a) relacija među jezičnim znakovima u pretpostavljenim mogućim kontekstima, s jedne strane, i zbiljskim recepcijskim trudom čitatelja, s druge strane, kao i (b) relacija jezičkih znakova na konvencionaliziranoj razini “konotativno vs. denotativno”, tačnije na razini mentalnih poetskih znakovnih sistema / mentalnih koncepata. Recepcija jezičkih znakova u mističkoj poeziji naprosto je nemoguća bez razumijevanja mentalnog koncepta. Mentalni koncept na onomasiološkoj razini proizvodi suštinsko značenje jezičkih znakova u tesavufski inspiriranoj poeziji. Razumijevanje onomasiološkog principa distribucije leksičkih jedinica u divanskoj poeziji osnovna je pretpostavka za opće, filozofsko-logičko

utemeljenje opće semantike divanskoga poetskog diskursa. Recepcija ne ovisi toliko o čitateljskoj (ne)sposobnosti prepoznavanja okolnosti konkretnih situacija opisanih u pjesmama, kako se to danas često pokušava tumačiti kroz formalnu analizu uobičajenih leksema motiva, koliko ovisi o šabloniziranom kontekstu na mentalnome planu. Osim toga, treba također napomenuti da je, sa aspekta recepcije današnjeg čitatelja, gotovo uzaludan posao pokušaj određivanja suštinske razlike između *denotativnog* i *konotativnog* u divanskoj poeziji bez poznavanja tradicijom preciziranog semantičkog koda i koncepta navedene vrste upotrebe poetskoga jezika. Štaviše, ono što nam se danas čini da je konotativno značenje određene jezičke jedinice predstavlja svim pjesnicima i čitateljima divanske poezije, u vrijeme dok se ona pisala, jednoznačnu, bez ikakve sumnje denotativnu jezičku oznaku prepoznatljivu, dakako, i na semasiološkoj i na onomasiološkoj razini. Filozofija divanske književnosti, ukratko, uključuje sve semantičke razine i poetske koncepte korištene u svim poetskim vrstama. Stoga se stil divanske književnosti može proučavati tek u ukupnoj povezanosti jezičkog izraza sa svim semantičkim slojevima jezičkog izričaja. Jake ontološke pozicije teksta prepoznaju se u tekstu ponajprije ako se zna mentalni koncept, narav teksta, dok se filotehničke osobenosti teksta prepoznaju na konkretnim pozicijama u tekstu svake poeme pojedinačno. Dakle, sposobnost pisanja divanske poezije u određenom periodu temelji se prije svega na pjesnikovom općem obrazovanju i na uključenosti u mistički kodirane motive islamske tradicije. I sam divan je, slobodnije rečeno, pjesnikov metaforički put do Spoznaje, put koji nije jednosmjernan i na kome čovjek prolazi različite faze, u stalnom je uspinjanju i padanju. Sva se radnja mistički kodiranoga teksta odvija ponajprije u pjesnikovoj duši. Jezik mističkog stanja nije statičan, on sipa vatru ljudskoga promišljanja, naizgled, posve ulovljenu mističkim simbolima.

Poezija Ahmeda Rušdija Mostarca mistički je kodirana. Put Spoznaje u pjesmama imenuje se poznatim sintagmama i leksemima. Motivi slike⁶ se međusobno prepliću. Motiv slika "praiskonskog susreta" (*bezm-i ezel*) svih duša, kad su stvorene i priznale Stvoritelja, uzima se kao početak puta ka Spoznaji. Nevjerstvo je skrivanje Istine ili puta ka Istini. Lijep lik je simbol ljepote božanskoga stvaranja. Poezija o nevjerstvu je više mistificirana i pretvorena u poeziju o "zakrivanju Puta" ka Apsolutu, nego što je aluzija na stvarne događaje iz svakodnevnog pjesnikovog života. Prolaznost i vječnost stalno se uspoređuju i u gazelima i u tarihima o smrti. Osim opreke u suočavanju motiva ovosvjetskog i

⁶ Katkada su to paslike, odnosno vizije kakvo što treba izgledati na tradicionalno opisanom mističkom putu Spoznaje.

onosvjetskog, u divanskoj književnosti često je prisutna opreka između različitih tipova ljudi (na putu Spoznaje). Nisu isti “tesavufski / mistički boemi” i “ovosvjetski boemi”, niti su isti oni koji se odriču od ovosvjetskog radi Spoznaje i oni koji to čine iz obredoslovne navike.⁷ Za mistika je ovaj svijet “mjesto Rastanka”, a drugi svijet je “mjesto vječnog Susreta”. Rušdijevi stihovi, stoga, pozivaju na strpljenje i slijeđenje puta ljudi duhovnoga savršenstva. Po njemu, mnoštvo zbunjuje *ašika* (zaljubljenog u Jednoga), a srce je tek ogledalo isijavanja božanske ljepote. Sjedinjenje i rastanak ašikov samo su stanja srca, a nipošto zabrinutost i vapaj nad ovosvjetskim. Mejhana je mjesto gdje se toči piće božanske Ljubavi.

Rušdijev jezik teži jednostavnosti izraza i klišeiziranim značenjima. Čak su uobičajeni i citati iz Kur’ana i hadisa, a koriste se uglavnom u kontekstu slične upotrebe u tesavufskim tefsirima. Osim mističke inspiracije, u Rušdijevom *Divanu* uočavamo i dosta jasnih pedagoško-didaktičkih poruka o svakodnevnom životu: dova kad se pravi česma, udaraju temelji kuće i sl. Rušdi koristi uglavnom uobičajene frazeme i idiome u svojoj poeziji i nema značajnijih poigravanja frazemima kakva srećemo kod Sabita Užičanina. U *Divanu* Ahmeda Rušdija susrećemo se i sa iznošenjem općih istina, ali i sa njegovim vlastitim doživljajem svijeta i sebe u tome svijetu. Kako zapravo razmišlja divanski pjesnik 17. stoljeća kad zatvori oči i/ili odluči pisati poeziju? Pretpostavka je da traži određene uzvišene ideale koje želi ovjekovječiti i odjenuti u ruho poezije. Metafizički svijet u koji uranja podrazumijeva i određenu komunikaciju pjesnika sa motivima i simbolima tog svijeta, ali također i odgovarajući jezički izraz. Rušdi se drži tradicionalnih genitivnih konstrukcija i leksičkih jedinica koje su prisutne u divanima ostalih pjesnika. Za opis načina upotrebe jezika kod ovog mostarskog pjesnika potrebno je analizirati njegove pjesme pojedinačno i ukazati na njihove osobnosti. No, ima i nekih općih osobnosti. Naime, i kod Ahmeda Rušdija Mostarca, kao i kod ostalih divanskih pjesnika, uključujući i bosanske divanske pjesnike njegova vremena: Mehmeda Fevzija, Abdullaha Mahira, Feriduna Ališira, Sabita Užičanina i ostale, rijetki su gramatički nastavci za označavanje kategorijalnog budućeg vremena. Razumljivo je da u Rušdijevom *Divanu* nema nastavka za $-(y)ası / -(y)$

⁷ Često se za *rinda* (boema) uzimaju ljudi duhovnog puta koji su bezbrižni na putu Spoznaje i uvjereni u Božiju ljubav prema svima, dok su *zahidi* (askete) oni koji često mogu obavljati sve obrede, ali im srce još nije našlo smiraja u Istini. Asketa (zahid) često je u sukobu sa rindom (bezbrižnim). Rind smatra da se do Boga stiže ljubavlju, a ne zaslugama u obredoslovlju, kako to prema mističkim pjesnicima smatra velik broj zahida (asketa pobožnjaka).

esi za intencional-futur jer je on osobitost starijih tekstova. Na samo jednom mjestu u Rušdijevom *Divanu* javlja se i nastavak $-(y)ısar / -(y)ıser$ za označavanje futura (Sāf ol cām-ı Cemāsā eyleyüb defʿ-i keder / Şişe-i sâʿatveş ey dil pür-ğubār olmayısar – *Budi čist poput pehara Džema, a tugu odstranjujući, / o srce, nećeš biti puno praha kao posuda pješčanoga sata*; Matla:101). Rijedak je i gramatički nastavak intencionala-futura $-(y)acak / -(y)ecek$ u označavanju “kategoričnog futura” (*gelecek zaman*). U Rušdijevom *Divanu* spomenuti nastavak za oznaku budućeg vremena sreće se samo na tri mjesta (G:159; G:203; Kt:370) i to uglavnom u značenju i funkciji participa (proparticipa) intencionala futura. Može se reći da gotovo i nema primjera upotrebe spomenutog nastavka u značenju finitnog oblika za buduće vrijeme. Ne ulazeći u nedoumice u vezi s konkretnom distribucijom spomenutog nastavka u različitim tipovima tekstova u 17. stoljeću, pretpostavljamo da relativno rijetko prisustvo ovog nastavka u divanskoj poeziji u spomenutom periodu inače ima veze sa rijetkom zastupljenošću svih ostalih nastavaka za iskazivanje kategoričnog budućeg vremena u divanskoj poeziji.⁸ Razlozi mogu biti dvojaki: a) vrsta teksta; b) konkretna potreba za jezičkom distribucijom određenih nastavaka za iskazivanje određene kategorije vremena. Budući da, kako je iz dijahronijskih i sinhronijskih turkoloških studija već dobro poznato,⁹ prezent na $-r$ “kategorijalno” ne pripada futurskim formama, jer se kod njega značenje budućeg vremena javlja tek kao jedna od mogućih realizacija određenog kontekstualnog semantičkog naboja, te da je već sredinom 17. stoljeća “reduciran na vremensku sferu neprave sadašnjosti i potencijalne budućnosti”,¹⁰ stvara se dojam kao da konkretizirano “kategorijalno” buduće vrijeme i nije nešto osobito razvijano u poetskim opisima u divanskoj književnosti. To je, sudeći po literaturi, razumljivo za poeziju koja je bila pod snažnim utjecajem sakralnih tekstova i koja se i sama služi univerzalnim motivima i pojmovima iz sakralnog funkcionalnog stila i “neprolazne” svetopovijesne tradicije. Treba dodati i to da je poetski tekst, inače, posebna vrsta upotrebe jezika koja može ali i ne mora osjećati potrebu da posebno problematizira određenu kategoriju vremena.

⁸ Za razliku od nastavka $-(y)acak / -(y)ecek$, nastavci za ostala vremena, kao što su $-dı / -di$, $-mış / -miş$, $-r$, daleko su frekventniji.

⁹ Vidi: Čaušević, Ekrem, *Dijahroni i sinhroni aspekti evolucije intencionala futura u turskom jeziku* (neobjavljena doktorska disertacija), Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet, Sarajevo 1985.

¹⁰ Čaušević, Ekrem, “Semantička analiza intencionala-futura u suvremenom turskom jeziku”. *POF* 32-33/1982-83, Sarajevo 1984., str. 27-50.

2.0. *Struktura Divana Ahmeda Rušdija* (*Tematska hijerarhija divanskog poetskog svijeta*)

Za razumijevanje strukture divana pjesama kod divanskih pjesnika potrebno je uzeti u obzir kulturološki tradicionalno prihvaćeni “autoritet” inspiracije i motiva. To se jasno uočava i u poeziji Ahmeda Rušdija Mostarca.¹¹ Ako se baci i letimičan pogled na strukturu većine divana bošnjačkih pjesnika na osmanskome jeziku, uočiti će se jasna hijerarhijska vertikalna povezanost poetskih vrsta. Pojednostavljeno, osnovni strukturalni princip ustroja *Divana* kao da se osobito i ne razlikuje od konceptualnog ustroja obrazovanja u Osmanskom Carstvu, odnosno od mentalne slike svijeta kod čovjeka koji prolazi kroz obrazovanje u osmanskim medresama i drugim obrazovnim institucijama. Čak i kad se pogledaju rječnici iz vremena Ahmeda Rušdija Mostarca, kao što je rječnik Muhameda Hevaija Uskufija iz Tuzle, i tu se prvo pjeva o Bogu, spominju se lekseme o Bogu, o Poslaniku, o vjeri, obredoslovlju, pa tek lekseme iz kuće, bašče, sa ulice, pa čak i vulgarijama. Sličan raspored tema je i u dugačkim narativnim mesnevijama pisanim u klasičnoj formi. Moglo bi se reći da divani u divanskoj književnosti odražavaju konceptualni ustroj “duhovne hijerarhije” osmanskoga društva. Tevhidi možda i nisu poetske forme koje kod većine pjesnika i predstavljaju njihove “najpoetičnije” odlomke iz ukupnog poetskog opusa, ali oni gotovo u pravilu stoje na samom početku *Divana*. Nakon tevhida dolazi poezija o poslaniku Muhammedu, a. s., pa tek onda poezija posvećena duhovnim, vjerskim i na kraju svjetovnim autoritetima. Možda bi se moglo pomisliti kako je veća povezanost pjesnika sa određenim derviškim bratstvom utjecala na manje ili veće spominjanje državnih velikodostojnika u njihovoj poeziji, ali to je samo pretpostavka koja čak može biti i neistinita. Svaki pjesnik je imao i svoje duhovne uzore i svjetovne uzore, ali, također, i poetske uzore, što je, čini se, i imalo najvažniji utjecaj na samu strukturu divana stanovitoga pjesnika.

¹¹ Poezija koja nema duhovnu podlogu i cilj “kretanja ka Istini”, koja nema mističkoga oreola, ona se stavlja u posve drugu kategoriju i ima posve druge konotacije. To naprosto nije “poezija irfana”, duhovne spoznaje, a inspiracija nije “ruhani” (od Boga). Naravno, i filotehnički aspekt pisanja poezije je jako bitan, tako da je nedovoljno samo mističko obrazovanje bez formalnog, retoričkog obrazovanja u najširem smislu, dok se originalnost mogla priskrbiti samostalnim poetskim istraživačkim “rezovima” na ivici konotativnog i denotativnog, mističkog i svjetovnog, kao i na polju tematske i motivske originalnosti, ali također i u jezičkom izrazu koji nije smio imati značajnije prigovore. Stoga je i formalno retoričko i semantičko poigravanje u granicama konvencionalnog koda i poetskoga kanona bilo izazov za brojne divanske pjesnike.

U Ruždijevom divanu ima 8 kasida, 193 gazela na turskom, 3 gazela na perzijskom, 87 tariha, 403 matlaa, 30 mufreda, 12 nazmova, 6 kit'ı na turskom i 1 kit'a na perzijskom jeziku. Kao što se vidi iz navedenog, riječ je o strukturalno dovršenom, *muretteb* (sređenom) divanu pjesama. Do danas su poznati sljedeći rukopisi *Divana* Ahmeda Ruždija Sahnafa Mostarca:

1. *Divan*, New Jersey; *Princeton University – Garrett Collection Yahuda Series Ottoman Turkish – 2029Y*), prijepis iz 1125. / 1713. godine;
2. *Divan*, İstanbul; *Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Ktp.* – 582;¹²
3. *Divan*, İstanbul; *Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Ktp.* – 399/1;¹³
4. *Divan*, İstanbul; *Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Ktp.* – 505;¹⁴
5. *Divan*, İstanbul; *Lala İsmail Efendi* (Süleymaniye Ktb.) 445/1;¹⁵
6. *Divan*, İstanbul; *Fazıl Ahmed Paşa*, No. 275;¹⁶
7. *Divan*, İstanbul; *Üniversitesi Ktp.* No. T. 2946/1;¹⁷
8. *Divan*, İstanbul; *Topkapı Sarayı Müzesi – Emanet Ktp.* 1625;¹⁸
9. *Divan*, İstanbul; *Topkapı Sarayı Müzesi – Revan Ktp.* 771;¹⁹
10. *Divan*, İstanbul; *Topkapı Sarayı Müzesi – Revan Ktp.* 782/1;²⁰
11. *Divan*, İstanbul; *Nuruosmaniye Ktp.* – 34 Nk 4959/37.²¹

¹² Ukupno 24 fol., po 21 red na stranici.

¹³ Fol. 1b-18b; po 21 red na stranici.

¹⁴ Fol. 1b-44b; po 19 redova na stranici.

¹⁵ Fol. 1b-66b; po 19 redova na stranici; 8 kasida, 189 gazela na turskom, 3 gazela na perzijskom, 59 tariha, 331 matla, 2 mufreda, 8 nazmova, 6 kit'ı, 1 mesnevija.

¹⁶ Fol. 78b-102a; po 16 redova po stranici; 8 kasida, 122 gazela, 1 kit'a.

¹⁷ Fol. 1b-44a; 8 kasida, 19 tariha, 134 gazel, 2 kit'e, 13 matlaa.

¹⁸ Fol. 61b-138a; 8 kasida, 187 gazela, 72 tariha, 379 matlaa, 14 mufreda, 1 kit'a.

¹⁹ Ukupno 26 fol.; po 21 red na stranici; 2 kaside, 85 gazela na turskom, 3 gazela na perzijskom, 5 tariha, 9 matlaa, 13 mufreda, 3 nazma, 2 kit'e na turskom, 1 kit'a na perzijskom.

²⁰ Fol. 1b-34a; po 41 red na stranici; 8 kasida, 190 turskih gazela, 3 gazela na perzijskom, 87 tariha, 403 matlaa, 28 mufreda, 12 nazmova, 6 kit'ı na turskom, 1 kit'a na perzijskom, 1 mesnevija.

²¹ Fol. 87-130. Mr. Hatice Ekici obrađivala je Ruždijev divan na osnovu šest primjerala (Lala İsmail Efendi – 445; Fazıl Ahmed Paşa, No. 275; İÜ Ktp. No. T. 2946; TSM – Emanet Ktp. 1625; TSM – Revan Ktp. 771; TSM – Revan Ktp. 782/1). U spomenutim prijepisima koje je koristila H. Ekici nije poznat datum kad je koji divan prepisan niti ko je prepisivač. Međutim, među tri rukopisa divana iz biblioteke Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi u Istanbulu, koje H. Ekici nije istraživala, nalazi se i jedan prijepis koji je nastao godinu dana prije smrti Ahmeda Ruždija Mostarca, 20. džumadel-ahira 1110 / 25. 12. 1698. godine. To je rukopis koji se nalazi u biblioteci *Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Ktp.* – 582 (24 fol.; po 21 red na stranici).

3.0. Rušdijeve kaside: kroz teoriju o jedinstvu (di)stih (wahdat al-bayt) u divanskoj književnosti

Rušdi je pjesnik natova, čak je četiri kaside nata spjevao u pohvalu Poslanika, a. s., a po jednu kasidu je spjevao Fejzullah-efendiji²² i Mehmedu Rami-paši²³, kojima je također Sabit Užičanin posvećivao svoje kaside. Jednu je kasidu također posvetio i Musahibu Mustafa-paši.²⁴ Prema rukopisu *Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Ktp.* – 582, u Rušdijevom *Divanu* nalaze se sljedeće kaside: *Pjesma o iskazivanju Jedinstva Stvoritelja* (1b); *Nat najplemenitijem poslaniku neka ga Uzvišeni Bog blagoslovi i spasi* (1b-2b); *Časni Nat gospodinu oba svijeta, neka je na njega blagoslov i spas* (2b-4a); *Časni Nat visočanstvu Muhammedu, neka ga Bog blagoslovi i spasi* (4a-4b); *Časni Nat visočanstvu od roda odabrana, neka ga Bog blagoslovi i spasi* (4b-5a); *Kasida za šejhul-islama Sejjida Fejzullah-efendiju, da ga Bog spasi* (5a-5b); *Kasida u čast Musahiba Mustafa-paše* (6a); *U čast Rami-efendije, reisul-kuttaba* (6a-7a).²⁵

Divan počinje bismilom, polustihom u *remel-metru* koji se rimuje s bismilom, naslovom u kojem se vidi da se radi o tevhidu. Rušdi otpočinje tevhid sljedećim stihovima:

Ey cemālūñ pertevünden mihr-i enver bir kabes
 Vay kemāl-i kudretünden şubḥ-ı şādiḳ bir nefes
 Mihr ile meh sofrā-ı cūduñda bir nān-pāredür
 Hān-ı luṭf-ı ni‘metūñde nesr-i t̄ā’ir bir mekes
 (K:I:1-2)

Hej, od sjaja Ljepote Tvoje presvijetlo sunce baklja je
*Haj, od savršenstva moći Njegove zora jasna tek uzdah je*²⁶
Sunce i mjesec na sofri Tvojoj komad su hljeba
*Na trpezi dobrote blagodati Tvoje bijeli orao*²⁷ komarac je...

²² Muftiji i kasnijem šejhul-islamu.

²³ Pjesniku koji je prvo bio reisul-kuttab da bi kasnije stigao i do zvanja sadriazama.

²⁴ U nekim rukopisima bilježi se kao prošireni gazel (*gazel-i muzeyyel*).

²⁵ Der-Tevḥīd-i Bārī; Na‘t-i Ḥāzreti Resūl-i Ekrem Şallallāhu Te‘ālā ‘Aleyhi ve Sellem; Kaşīde-i Bahāriye Der-Na‘t-i Sulṭān-ı Enbiyā u Resūl-i Kibriyā ‘Aleyhi-ş-şalātu ve Selām; Na‘t-i Şerīf-i Ḥāzret-i Muḥammed ‘Aleyhi-ş-şalātu ve Selām; Na‘t-i Şerīf-i Ḥāzret-i Beni Muḥterem Şallallāhu ‘Aleyhi ve Sellem; Kaşīde Berāy-i Şeyḫü-l’islām Feyzullāh Efendi Sellemehullāh; Kaşīde Berāy-i Muşāhib Muşṭafā Pāşā; Berāy-i Rāmī Efendi Re’īsü’l-kuttāb.

²⁶ U većini ostalih rukopisa stoji: *Haj, od savršenstva moći Tvoje zora jasna uzdah je.*

²⁷ Može označavati i svijetlu zvijezdu u sazviježđu Orla.

U drugom bejtu (distihu) Rušdi se svjesno poigrava značenjem sintagme *nesr-i t̄ā'ir*: a) *bijeli orao*; b) *sjajna zvijezda u sazviježđu Orla*. No, ipak zadržava jednostavnost i jasnoću stila kakvu posjeduju vrhunski pjesnici. To se uočava i u sljedećem distihu tevhida:

Rāh-ı 'ışkuñda senüñ bir lahza ārām itmesün
Kaľbüm efgān eylesün mānend-i feryād-ı ceres
(K:I:3)

*Na putu Aška Tvoga nek se ni na tren mirno ne bude
Srce moje neka poput jecaja zvona zapomaže!*

Na osnovu početnih stihova *Divana*, jasno je da pjesnik svoju poetsku koncentraciju usmjerava ka mističkoj ljubavi prema Bogu. Zato su česti izrazi kao što su “rijeka isijavanja božanske dobrote” i slični, a u posljednjem stihu Rušdi govori o tome da je početna pjesma u divanu neka vrsta *arzuhalala* (iznošenja duševnoga stanja), molbe koja je upućena Bogu.

Ahmed Rušdi Mostarac, *Početak Divana* – Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Ktp. 582 (prijepis: 20. džumadel-ahir 1110/25. 12. 1698. godine)

Druga kasida *Nat najplemenitijem poslaniku, neka ga Uzvišeni Bog blagoslovi i spasi* (1b-2b) ima 41 distih. Počinje stihovima:

Ey ūšehin-šāh-ı gürüh-i rüsül ü müfehhar-ı dîn
 Vay ūşeref-bahş-ı benî âdem ü eflāk ü zemîn
 Sensün ol mâye-i fıtrat ki senüñ zâtuñ ile
 Fahr ider Âdem ü Havvâda olan mâ ile tîn
 Sensün ol mazhar-ı teşrîf-i hıtab-ı Lev-lāk
 Ki vücûdüñdür olân ‘illet-i halku tekvîn

(K:II:1-3)

*O vladaru vladara skupine poslanika i ponosu vjere
 O ti koji darivaš počast sinovima Ademovim, i nebu i zemlji
 Ti si ona suština čiste naravi koja osobom tvojom čini
 Da ponos osjećaju voda i ilovača u Ademu i Havi
 Ti si ono mjesto ispoljavanja počasti izreke “Da nije tebe...”²⁸
 Jer postojanje tvoje razlog stvaranju i opstojanju svijeta je.*

Ahmed Rušdi Mostarac u ovoj kasidi koristi poznate aluzije na biografiju Poslanika, na Miradž (*qāba qawsayn*), ali i citate pojedinih kuranskih sintagmi. Čitava kasida je panegirik Muhammedu, a. s. Čak je i *tegazzul* unutar kaside, u kojem se nalazi Rušdijev pseudonim (*maħlas*), pisan u sličnome stilu (Bağma itdüklerüme ħālüme bağ sultānum / Rüşdi-i zārı koma gūşe-i miħnetde ħazîn – *Ne gledaj u ono što sam radio, pogledaj u moje duhovno stanje, moj sultane / Uplakanog Rušdija ne ostavi tužna u uglu patnje*; K:II:31), tako da se stvara dojam da je i *tegazzul* pisan u formi molbe (*dua*), karakteristične za završni dio svake kaside.

Glavna osobitost svih cjelina teksta ove kaside jeste naizgled isprekidana gradacija, na semantičkom planu teksta, i sintaktička kumulacija panegiričkih sintagmi u integralnom tekstu kaside. Zato nije ni čudo da čak i fizički odvojeni bejtovi (distisi), birani iz različitih dijelova kaside, ako se skupe, mogu predstavljati cjelinu sa snažnom i jakom kompozicijom. Navest ćemo jedan zanimljiv primjer iz dosadašnjeg pisanja o Ahmedu Rušdiju Mostarcu. Naime, Bašagić je preuzeo od Šejhija neke “fizički odvojene” stihove iz prethodno spomenutog nata. U svim štampanim izdanjima Bašagićeve studije ti “fizički odvojeni” stihovi, preuzeti sa različitih mjesta u kasidi, obrađivani su kao “jedinstvena” cjelina iz kaside:

²⁸ Poznata izreka koja se pripisuje Poslaniku; po ocjeni nekih učenjaka, lanac prenositelja izreke je slab a sadržaj ispravan.

*Ti ko nebesko sunce s visokog prijestolja sjaješ /
Sv'jetlom ljepote Tvoje vas svijet poljepšaješ.* (K:II:12. bejt)²⁹

*Ko da za drugim teži, kad Tebi srce dade?
Uzvišeni šeriat čvrstu svezu imade!* (K:II:23. bejt)³⁰

*Iskre božanskog kahra kad zaplamte, kada gore
More dobrote Tvoje samo ih stišati more.* (K:II:28. bejt)³¹

(prev. Safvet-beg Bašagić)

Ne treba biti nešto osobito poetski obrazovan da bi se zaključilo kako distisi (bejtovi) u ovoj "cjelini", doista, u Bašagićevom prijevodu doista izgledaju kao semantički i stilski zaokružen "poetski fragment kaside". Naime, čitatelj ni najmanje ne sumnja da se zapravo ne radi o jednom odlomku iz kaside, nego o više odlomaka sa različitih mjesta (op. A. K.). Između prvog i drugog distiha, naime, nedostaje čak 10 distiha, a između drugog i trećeg 4 distiha.

Da bi se još slikovitije podcrtala ova osobitost semantičkog jedinstva Rušdijeve kaside, navest ćemo još jedan identičan primjer. Riječ je o istom pjesniku, o trećoj kasidi u *Divanu*. To je kasida nat koja je posvećena Poslaniku, a pisana je u formi *baharije* (pjesme o proljeću). Bašagić je dao prijevod nekoliko "distihona" i iz ove kaside, opet "citirajući Šejhija". Međutim, ni ovi stihovi koji su u prijevodu na naš jezik navođeni kao cjelina, također nisu jedna cjelina iz kaside, kako to stoji u dosad štampanim izdanjima Bašagićeva djela, već se opet radi o posebnim, posve odvojenim stihovima koje je najvjerojatnije Šejhi probrao iz različitih dijelova kaside (1. bejt + 7. bejt + 20. bejt + 22. bejt + 36. bejt), da bi ih Bašagić, uz korektno ograđivanje, preuzeo i prevodio. To su sljedeći stihovi koje nudimo u prekrasnome prijevodu i prepjevu Safvet-bega Bašagića:

*Kada lišće na gondžetu pramaljetni lahor pruža,
Javlja da je u cvijetnik već prispio i car ruža.* (K:III:1. bejt)³²

*Kad ga vidje na ulazu tajne sofe kako stade,
Po nevjesti, đul-pupoljku, rosa kao biser pade.* (K:III:7. bejt)³³

²⁹ Sen o hürşid-i felek mesned-i 'izzetsün kim / Eyledün nür-i cemâlünle cihânî tezyîn.

³⁰ Nice dil-beste olur gayrıya dil-beste olan / Var iken şer'-i şerîfün gibi bîr cell ü metîn.

³¹ Āteş-i kahr-ı İlahî olicağ pür-tef ü tâb / Bahr-ı luţfuñdur anı eyleyen ancak teskîn.

³² Ğonce-i tûmârün açub dest-i nesîm bu bahâr / Gülşene şâh-ı gülîn teşrîfin itdi âşkâr.

³³ Hâclegâh-ı gülşene gördük de teşrîf itdigün / Oldı şeb-nem nev-'arûs-ı ğonceye lü'lu'-nisâr.

- Neizmjerno more dobra započe se talasati,
Da je svaka biljka Božje osjetila blagodati.* (K:III:20. bejt)³⁴
- Kao čirak lala tol'ko oko sebe svjetla stere,
Cvijetnik je pretvorila u vijeće prave vjere.* (K:III:22. bejt)³⁵
- Ko dan svjetlo šerijata rasvijetli svijet cio,
Od svjetlice mač je tminu neznaboštva uništio.* (K:III:36. bejt)³⁶
(prev. Safvet-beg Bašagić)³⁷

Bašagić daje zanimljivu opasku: “Ti stihovi dišu proljetnom svježinom i mirišu nježnim majskim cvijećem. Ukrašeni su umjetnom ljepotom istočne fantazije i zadahnuti pjesničkom dušom hercegovačkog poleta, koji proviruje iz mnogih Rušdinih umotvorina”.³⁸ No, ono što se nama kao čitateljima divanske poezije Bošnjaka na orijentalnim jezicima, ali i kao književnim teoretičarima i istraživačima divanske književnosti, postavlja kao zanimljiv fenomen za istraživanje, a važno je za ustanovljavanje same naravi *poetike* ove Rušdijeve kaside jeste osnovno teorijsko pitanje *semantičke zaokruženosti manjih strukturalnih jedinica unutar kaside*. Da ta povezanost zbilja može postojati, od prvog do skoro posljednjeg stiha, pokazuju i ova dva primjera sa probranim bejtovima sa različitih mjesta iz iste kaside koji su se jako dobro uklopili u “novoformirani” semantički cjelovit odlomak koji, samo usput napominjemo, ne postoji kao takav baš ni u jednome prijevodu Rušdijeva divana, a ipak egzistira u prijevodima na naš jezik skoro čitavo stoljeće, a da nijedan čitatelj dosad nije niti osjetio pa čak ni naslutio bilo kakvu mogućnost da se radi, na primjer, o stihovima sa čak pet različitih mjesta iz iste kaside.

Prije nego se počne razmatrati pitanje semantičkog “jedinstva distiha” (waḥdat al-bayt) u divanskoj književnosti Bošnjaka, a na primjeru, poezije Ahmeda Rušdija Mostarca, potrebno je, po mom mišljenju, dati neke uvodne napomene o samoj strukturalno-poetičkoj naravi poezije u divanskoj književnosti. Kako smo već napomenuli, sa aspekta semantičko-strukturalne artikulacije fokusa, dva su dominantna odnosa povezanosti stihova u poetskim vrstama u divanskoj poeziji: odnos distributivne koreferencije među stihovima (uglavnom u kraćim lirskim

³⁴ Ol ƙadar cūş itdi baħr-i luţf-ı bî-pâyân-ı Hâk / Her giyâh oldı nem-i feyż-i keremden hissedâr.

³⁵ İtdi rüşen ol ƙadar bâġı çerâġ-ı lâle kim / Bezm-i şer‘-i Aħmed-i Muhtâra döndi lâlezâr.

³⁶ Nür-ı şer‘i ġün gibi ƙıldı münevver ‘âlemi / Berk-i tîġi eyledi târık-i şirki târmâr.

³⁷ Između prvog i drugog distiha “cjeline” preskočeno je 5 distiha, a između drugog i trećeg distiha preskočeno je 12 distiha itd.

³⁸ Vidi: S. Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, str. 281.

poetskim formama: gazelima, rubajama i sl.) i integrativni koreferentni odnos među stihovima (osobito u narativnim tekstovima). Također, neki principi gradnje distiha u orijentalnim književnostima, kakav je princip “jedinstva distiha” (*waḥdat al-bayt*) i slični, naprosto se moraju razmatrati u poetskim formama sa oba spomenuta tipa odnosa među stihovima. Poetički sistem naprosto treba proučavati sa različitih aspekata. Semantika je neodvojiva od jezičkih znakova na svim razinama teksta, uključujući i sam tekst.³⁹

Ako se *jedinstvo distiha* promatra u poemama sa snažnim *integrativnim odnosom* među bejtovima (kakve srećemo u većini *narativnih poema*, uglavnom u mesnevijama), uočava se kako je narativna nit (slijed radnje, priča, kontekst) zapravo ono što usmjerava poemu. U takvim vrstama tekstova često se srećemo sa jasnim odnosima semantičke subordinacije među stihovima koji slijede ili prethode određenom stihu koji je nositelj narativne ideje ili poruke. Što se tiče poetskih vrsta sa *distributivnim odnosima* među distisima (bejtovima), po našem mišljenju, nužno je napraviti vrlo važnu distinkciju između dva osnovna modela distributivnih odnosa među sastavnicama određenih poetskih vrsta. To su: a) tematski heterogeni distributivni model pisanja; b) tematski homogeni distributivni model pisanja. Ova naša klasifikacija distributivnih modela pisanja određenih poetskih vrsta u divanskoj književnosti samo je uvjetna. Neke su poetske vrste, naime, u određenim dijelovima “heterogenije” ili, pak, “homogenije” od drugih, ali, dakako, ne uvijek u istome postotku. Kao primjer pisanja poezije u tzv. stilski *heterogenom distributivnom modelu* u divanskoj književnosti može se uzeti način sastavljanja *kaside* kao složene poetske vrste. Stilska heterogenost u povezivanju distiha unutar kaside temelji se na strukturalnoj heterogenosti njenih sastavnica. No stilska heterogenost sastavnica nije isto što i tematska raznolikost. Semantičko jedinstvo, unatoč stilskoj heterogenosti sastavnica kaside, moguće je ostvariti i kroz tematsko jedinstvo, a u manjoj mjeri i kroz jedinstvo emocije na koju se pjesnik fokusira u određenoj kasidi.

³⁹ Danas se često brkaju pojmovi tzv. filološkog pristupa, pozitivističkog ili nekakvog modernog pristupa u opisu strukturalne poetike divanske književnosti. Takva zbrka se, nažalost, katkad i nekritički preuzima uglavnom iz površnog književnog “kriticisma”, već razvijenog unutar određenih književnokritičkih samozatvorenih sistema, i pokušava se presaditi u druge književnoteorijske okvire, pa čak i prejudicirati eventualni književnoteorijski zaključci, ili, pak, valorizirati određena književnoteorijska dosegnuća. Također, istodobno se pokušava lingvističkoj stilistici oduzeti legitimitet bavljenja poetskim jezikom time što će se iznijeti već poznati i nimalo znanstveni stereotipi o lingvistici općenito (svodeći je na pravopis ili preskripciju određenih pravila, što je apsurd), kako bi se lakše otvorio put razvijanju “nesputane metode”.

Nisu sve kaside Ahmeda Rušdija Mostarca podjednako semantički “heterogene”. Kada govorimo o semantičkom jedinstvu distiha u divanskoj književnosti Bošnjaka, onda to jedinstvo promatramo u okvirima određene poetske vrste. Sam pojam semantičkoga jedinstva stiha ili distiha višeznačan je. U klasičnoj poeziji, treba i to napomenuti, često se govori i o “jedinstvu osjećajnosti” (*al-waḥda aš-šu ‘ūriyya*) u nekoj pjesmi (gazelu, rubaiji i sl.) koja se preslikava na ukupni doživljaj kod recipijenata poezije. Na primjeru analize dijelova kaside, obično se ne može govoriti da je isti stilski izričaj emocija u *temedduhu* (dijelu u kojem se neko hvali) i u *tegazzulu* (gdje pjesnik skreće pažnju na svoje emocije), ili, pak, u *beyt-i matlebu* (distihu u kojem pjesnik najčešće iznosi motiv za pisanje određene kaside). U natu je u tom pogledu situacija posve drukčija, emocija može ostati ista ili blago modificirana, kao što smo to vidjeli na primjeru prethodne kaside Ahmeda Rušdija Mostarca. Jedinstvo teme (*waḥda al-mavḏū*) u Rušdijevim natovima bitan je element za određivanje stepena međusobne povezanosti stihova unutar kaside. Što je okvirna tema semantički jedinstvenija u cjelini pjesme, to su i stihovi povezaniiji. Problem moguće semantičke neprozirnosti i semasiološko-logičke neprohodnosti teksta na leksičkoj razini u distisima (bejtovima) izgleda da nije problem kod pjesnika divanske poezije, budući da se divanski pjesnici obrazuju učeći iz poznatih, zajedničkih osmanskih udžbenika i stilistika koje na određenim razinama nužno podrazumijevaju i upoznavanje sa najfrekventnijim leksemima iz tesavufskoga i drugih stručnih registara. Naime, postoje i kaside kod kojih se uvodni dio (*nesib, tešbib*) širi na čitavu kasidu. Takav je slučaj čest u kasidama natovima.

Nakon kaside baharije u Rušdijevom *Divanu* slijede još dvije kasida također u formi nata, ali poetski daleko manje zahtjevne od prethodnih kasida. Prva od dvije kaside ima svega tri stope (mefā‘īlün mefā‘īlün fe‘ülün)⁴⁰ i 21 distih, a druga 3 stope (fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün)⁴¹ i 17 distiha. Poezija kod Rušdija je i igra i natjecanje, ali i moralna pouka. Slijedi stilski vrlo lijepa kasida koju je Ahmed Rušdi Mostarac posvetio muftiji i kasnijem šejhul-islamu Fejzullah-efendiji. Kasida ima 40 distiha i pisana je u remel-metru. Počinje stihovima:

⁴⁰ Muḥammed melce-i ehl-i recādur / Muḥammed menba‘-ı luṭf ü ‘aṭādur – *Muḥamed je utočište ljudi nadanja / Muhamed je izvor dobročinstva i darivanja.* (K:IV:1).

⁴¹ Ey resül-i Hakk Muhammed Mustafā / Luṭf idüb feyziñ bize kil reh-nümā – *O poslanice Istinitoga, Muhammede Mustafa / Dobročinstvo pokazujući, spoznaju od tebe za vodiča nam darivaj.* (K:V:1).

Ḥabbezā feyḏ-i İlāhī kerem-i Rabbānī
 Tāzelendi yine gülzār-ı cihān-ı fānī
 Böyle devr eyler ise vefk-i murād üzre eger
 Ber-devām olsun İlāhī felegiñ devrānī
 (K:VI:1-2)

*Krasno li je isijavanje milosti božanske, plemenitosti Gospodara
 Opet se osvježi ružičnjak ovog svijeta prolaznoga
 Ako se ovako u skladu sa željama okreće
 Neka vječno bude vrijeme božanske odredbe.*

Rušdi u kasidi hvali Fejzullah-efendiju.⁴² Fejzullah-efendiju hvali i Sabit Užičanin i brojni pjesnici njegova vremena, kao i učenici kojima je predavao u medresi (Ajasofija medresi, Sulejmaniji medresi, medresi sultana Ahmeda i ostalim). Sedma poema u divanu Ahmeda Rušdija Mostarca je zapravo prošireni gazel (*gazel-i muzeyyel*) posvećen Musahibu Mustafa-paši, drugom veziru u Carstvu za vrijeme sultana Mehmeda IV (1648-1687). Titulu musahiba⁴³ stekao je u augustu 1663. Ova Rušdijeva kasida je napisana najvjerojatnije iza spomenute godine. Pošto je otac Mustafa-paše bio umjetnik i pjesnik, i sam Mustafa-paša je cijenio i pomagao umjetnike, učenjake i pjesnike. Poetski je zanimljiva poema Rušdija Mostarca koju je posvetio Musahibu Mustafa-paši, a koja glasi:

PROŠIRENI GAZEL U POHVALU VEZIRA PRESVIJETLOGA BIĆA
 MUSAHIB-PAŠE, DA MU BOG DA SMIRAJA

*Zbog tebe handžar uvrede Ruža kroz sredinu pruži
 Da li bez ikakva cilja, o Bulbule, kraj sebe ruža trn drži!/?
 Čim sa bodljom, žudno, pun pehar pića ispi
 Dinar što u ruci njejoj stoji, Ruža u sredinu postavi
 Sredina ružičnjaka, svaka strana, u tablu travara se pretvori
 Tako svaki ugao ružičnjaka Ruža miomirisom ispuni
 Tragove od naredbe "pogledaj" narodu pokaza, rascijepi
 Ruža onaj zastor negiranja što se u oku roba materijalnog svijeta
 nalazi
 Zašto bi slavuja "Govoru ptica" podučavala
 Ruža koja je ionako sada učenjakovo mjesto za kupovanje
 svjedoka /ka Istini/?*

⁴² Loza Fejzullah-efendije predstavlja, prema predajama, jedan ogranak od loze Šemsi Tebrizija. Postaje šejhul-islam 1688. godine u vrijeme sultana Sulejmana II.

⁴³ Savjetnik.

*Nek ne povećava Muku za slavuja svoga jasnoga, iskazivanjem
 plemenitosti
 Vrijeme dolazi da ovo lice što vatrom sipi Ruža neće pronaći
 Grudi će njene na kraju strijela uzdaha slavujeva rascijepiti
 Ako Ruža kao štit ne postavi na hiljade zidova gvozdernih
 U tmini Brige, o Rušdi, ne budi ruža za ružičnjak neki
 Za koji su lale zapravo ruža gdje je svjetiljka Skupa, izvorište
 svjetala njenih!
 Ako li sa mirisom đubrišta Vodom isijavanja Spoznaje ona želi biti
 Nek ruža ta do Dergaha Pašina dođe i djela njegova vidi
 Taj Musahib Mustafa-paša poslova uzvišenih
 Onaj je iz čije će bašče Dobročinstva ruža plemenitost Bđenja uzeti
 Ako i na tren nađe zalaganja u perivoju isijavanja njegove Milosti
 Ruža bi zbog mirisa njegova dovela u stanje opijenosti
 Ako i na tren miris odgoja, poput lale, osjeti
 Od zburjenosti svoje ruža će se sasma opijumom rose sa obraza
 ispuniti
 Nek se veseli i raduje, sve dok ne bude Svjedok Istine, po sudbini
 Sve dok se ruža kao ukras na turbanu svijeta ne pojavi!*

(prev. A. Kadrić)⁴⁴

Posljednja Rušdijeva kasida posvećena je Mehmedu Rami-paši (1654-1704). Bio je pisar u carskoj kancelariji (1686) i pjesnik. Ova pjesma je napisana prije nego je postao sadriazam (1703). U kasidi, budući da se obraća pjesniku Ramiju, Rušdi hvali i svoju poeziju.

Yok senüñ safha-i şî ‘rûñde ğalaţ ey Rüşdî

Nüşa-i nazm-ı ‘adûdur var ise yine saķîm

(K: VIII:32)

⁴⁴ Der-miyân itdi seniñ-çün hancer-i âzârî gül
 Bir tolu câm-i meyi nüş eyleyince şevk ile
 Tabla-ı ‘aţfâra döndi sahn-ı gülşen her taraf
 ‘Fanzur’ uñ âşârını gösterdi halka çâk idüb
 ‘Manţıku’-ı-Şayr’ı neden ta’lîm iderdi bülbüle
 Kerm olub artarmasun cevriñ hezâr-ı zârına
 Sinesün çâk eyler âhir tîr-i âh-ı ‘andelîb
 Zülmet-i ğam içre **Rüşdi** kâlma gül gülzâre kim
 Bû-yı hâbş ile dilerse feyż-âb olmağ eger
 Ol muşâhib Muştafa Pâşâ’yı zîşân-kim anuñ
 Ravza-ı feyżünde bir dem perveriş bülsa eger
 Bû-yı hulkûñ bir nefes şemm itse eyler lâle-veş
 Hurrem ü handân ide tâ şâhid-i ikbâlunı

Bî-ĝaraż yânında ey bülbül tutar mı hârî gül
 Der-miyân itdi elinde var olân dînârî gül
 Şöyle hoş-bû itdi her bir ĝuşe-i gülzârî gül
 Dîde-i dehrîde olân perde-i inkârî gül
 ‘Âlimüñ olmağla şimdi şâhid-i bâzârî gül
 Vakîit olur kim bulmiya bu rû-yı âteş-bârî gül
 Ger siper itse hezârân âhenîn dîvârî gül
 Lâlelerdür şem’-i meclis maţla’-ı envârî gül
 Dergeh-i Pâşâya gelsün görsün ol âsârî gül
 Bâĝ-ı luţfünden alur kermiyet-i bîdârî gül
 Mest iderdi nükhettünden devlet-i bundârî gül
 Hâcletünden pür ‘arağ ruhsâr-ı şebnemdârî gül
 ‘Âlemüñ tâ kim ola ârâyiş-i destârî gül.

Na tvojoj stranici poezije, o Rušdi, greške nema

Rukopis poezije neprijatelja je opet, ako ga ima, pun pogrešaka

Kasida se završava dovom (*dua*), u skladu sa strukturalno-tematskim konceptom kaside u divanskoj književnosti, u kojoj se Rušdi moli za dug i sretan život Ramija Mehmed-paše.

4.0. *Gazeli Rušdija Mostarca (semantički fokus)*

Ahmed Rušdi Mostarac u *Divanu* ima 193 gazela. Od toga su dva na perzijskom, a ostali na osmanskome turskom jeziku. Rima u gazelima slijedi redosljed slova u arebičkom alfabetu.⁴⁵ Tematika je različita. Najviše gazela je napisano u *hezedž-metru*. Rušdi ima *redif-rimu* u gazelima na sve grafeme, dok su svi gazeli sa finalnom rimom na grafeme *elif, ta, sa, ha, dal, ze, zi, kaf* i *kef* pisani sa redif-rimom. S obzirom na način uspostavljanja redif-rime, gazeli imaju dosta osobitosti razvijenog *iraki stila*, ali i važne osobitosti razvijenoga kitnjastog *sebk-i hindi* pravca. Početni, uvodni gazel pisan je u skladu s poetskim zahtjevima uvodnih gazela u divanima pjesnika. Pri analizi poetske strukture gazela (poetske vrste uglavnom bez naslova, a sa obaveznim *mahlasom* / pjesničkim pseudonimom pri kraju teksta i sa rimom *aa ba ca da ea*), treba imati na umu sljedeća pravila uvjetovana divanskom poetskom tradicijom u širem smislu:

1. Prvi distih je uvodni (*beyt-i maṭla* ‘);
2. Drugi distih je stilski uspješniji od prvog (*ḥüsn-i maṭla* ‘);
3. Treći distih je najslobodniji po stilu;
4. Pretposljednji distih je obično stilski najuspješniji u gazelu (*ṣāh-beyt*);
5. Posljednji distih je obično distih naglašene poetske autoreferencijalnosti pjesnikova pseudonima (*beyt-i mahlas*) ili u formi samopohvale (*fahriyye*) ili panegirika (*temedüh*).

Posljednji distih zove se završni (*beyt-i maḳṭa* ‘), a distih prije njega stilski je uspješniji (*ḥüsn-i maḳṭa* ‘). U *Divanu* Ahmeda Rušdija Mostarca dolazi do čestog “proširenja gazela” i to je jedna od općih osobitosti njegova *Divana*. Rušdi ima jedan gazel od 14 distiha, jedan od 13 distiha,

⁴⁵ Der-Ḥarfü’l-Elif (14b-16a); Ḥarfü’l-Bā’ (16a-17a); Ḥarfü’t-Tā’ (17a-17b); Ḥarfü’s-Ṣā’ (17b-17b); Ḥarfü’l-Ḥā’ (17b-18a); Ḥarfü’d-Dāl (18a-18a); Ḥarfü’r-Rā’ (18a-25b); Ḥarfü’z-Zā’ (25b-28b; gazel-i fārisi – 27b; gazel-i fārisi – 27b); Ḥarfü’s-Sīn (28b-28b); Ḥarfü’š-Ṣīn (28b-29b); Ḥarfü’z-Zā’ (29b-30a); Ḥarfü’l-Ġayn (30a-30a); Ḥarfü’l-Fā’ (30a-30b); Ḥarfü’l-Kāf (30b-30b); Ḥarfü’l-Kāf (30b-32b); Ḥarfü’l-Lām (32b-33b); Ḥarfü’l-Mīm (33b-35b); Ḥarfü’n-Nūn (35b-40a); Ḥarfü’l-Vāv (40a-40b); Ḥarfü’l-Hā’ (40b-46b); Ḥarfü’l-Yā’ (46b-51b).

dva gazela od po 12 distiha, 1 gazel od 11 distiha, tri gazela od po 10 distiha, 22 gazela od po 9 distiha, 12 gazela od po 8 distiha, 75 gazela od po 7 distiha, 22 gazela od po 6 distiha, 54 gazela od po 5 distiha i 2 (nepotpuna) gazela od po 3 distiha. U proširenim gazelima dolazi do izvjesnog pomjeranja “poetičnosti distiha”, tako da se svaki gazel mora pojedinačno analizirati.

GAZEL (1)⁴⁶

*Kad stanište tajne Istinske spoznaje meni ciljem postade
Gospodaru, Svoju milost Ti učini bakljom na stazi Upute* [beyt-i maṭla‘]
*Svaki list koji vidjeh tajni značenja prethodio je
Svaki vrt mladica ruže sad mi škola postade* [ḥüsn-i maṭla‘]
*Ako već gledaš kao onaj što gleda okom pouke
Eto, za mene su uvijek bespomoćni bliski prijatelji, o srce
Opet nema ni trunke spasa, o srce, od crne sudbine
Iako je sunce što svijet ukrašava tek zvijezda za mene
Otkako svjetiljka noćna na rani ljubavi ukrasi tijelo moje
Noć svjetlija od svijetloga dana postade, za mene
Dok voljena osoba pije krv zaljubljenih, a ja otrov Tuge
Nemoguće je uopće da mi krv ta pićem postane* [šāh-beyt, ḥüsn-i maḳṭa‘]
*Dok se koketi i suparnicima svakog trenu otvara poput ruže
O Rušdi⁴⁷, ta pupoljak usna ni tren se ne otvara za mene.* [beyt-i maḳṭa‘]
(prev. A. Kadrić)

Ne ulazeći u mističke poruke spomenutoga gazela, jasno je da se Rušdi drži poznatih tradicionalnih pravila stilske distribucije distiha u strukturi gazela. Iako je opći dojam da je jako malo gazela u divanskoj književnosti Bošnjaka koji sadrže značajan broj formalnih sintaksičkih stilskih figura sa principom “arabeskog tkanja distiha” (istovrsnog

⁴⁶ Pisan je u remel metričkom obrascu *fa ‘ilātün fa ‘ilātün fa ‘ilātün fa ‘ilün*.

Menzil-i sır-i ḥakikat oldı çün maṭlab baña	Meş‘al-i rāh-ı hidāyet feyzüñ it yā Rab baña
Her varak gördüm ki olmuş sır-ı ma‘niden sabak	Her ben-i nahı-l gül oldı şimdi bir mekteb baña
Çeşm-i ‘ibretle ḥakikat-bīn olub kılsan nazar	Āşinālar ey gönül bīgānelerdir heb baña
Yok yine baht-ı siyehden ey gönül zerre ḥalāş	Āfitāb-ı ‘ālem-ārā olsa da kevkeb baña
Şebçerāğ-ı dāğ-ı ‘ışkıñ zeyn idelden cismümi	Rüz-ı rüşenden dañı oldı münevver şeb baña
Yār nüş-ı hün-ı ‘uşşak itmede ben zehr-ı gam	Hiç ne mümkündür o hünı ola hem meşreb baña
Nāz ile ağıyāra her dem açılurken gül gibi	Bir nefes açılmadı Rüşdi o ğonce-leb baña.

⁴⁷ Ili *beyt-i maḥlas*.

vertikalnog popunjavanja početaka i kraja stihova – što je temeljni princip najčešćeg “arabeskoga tkanja”), kakve su figure *simploha*, *ciklos* (ali samo unutar istog stiha), uzastopna *reduplikacija* u stihovima, *asindetski* ili *polisindetski niz* istovrsnih konstrukcija u više bejtova, te da *asindetski* i *polisindetski nizovi* konstrukcija nisu osobitost gazela (već kasida i narativnih mesnevija), a da je *simploha* prava rijetkost, dok je *ciklos* unutar istog stiha kao stilski postupak u gazelima gotovo zanemaren, ipak je nemoguće ne zapaziti jednu vrlo zanimljivu strukturalno-poetsku osobitost gazela, tačnije temeljno poetsko pravilo pisanja gazela uopće, a to je: *arabeski strukturalni princip (uvjetno rečeno, horizontalnog poetskog preklapanja) distiha zapaža se na primjeru hipotetičkog arabeskog preklapanja na osi selekcije po horizontali – i to 1. i 2. distiha koji se “obrnuto” strukturalno preklapaju sa posljednjim i pretposljednjim distihom*. Dakako, ova vrsta stilskog preklapanja distiha uvjetovana je tradicionalnim pravilima pisanja gazela u orijentalnim književnostima. Navedeni princip/zapažanje donekle je potvrda modela i teorije o “poetici arabeske”, kakvu obrazlaže Esad Duraković.⁴⁸ Doduše, spomenuti tekst o poetici arabeske fokusira se na arapski gazel, ali to uopće ne mijenja situaciju: strukturalno-poetska pravila sastavljanja gazela gotovo su identična u sva tri orijentalna jezika – arapskom, perzijskom i osmanskome turskom. Dakako, moguće su i neke razlike u gazelima na spomenutim jezicima, osobito u određivanju “okosnice”/“dominante” arabeskoga teksta gazela. No, i takve razlike dodatno potvrđuju već spomenuta strukturalno-poetska pravila pisanja gazela. O tome svjedoči gotovo svaki gazel Ahmeda Rušdija Mostarca.⁴⁹

Ahmed Rušdi Mostarac – Sahhaf ubraja se u značajnije pjesnike ljubavne lirike prožete tesavufskim učenjem. Brojni su gazeli koji ukazuju na tu činjenicu. Dakako, motivi zajednički u svim orijentalnim islamskim književnostima sreću se i kod Ahmeda Rušdija.

GAZEL (2)

*Pošto sam ja u ljubavi kao Medžnun,⁵⁰ meni uputa i savjeta biti ne može
Kakav god da je uvojak tvoj, ne može biti takav da me ne sveže
O ti što patnju daješ, obećanje ispuni svoje
Ma što da ti bijaše, shvatih, ja nisam onaj kojem treba lažno
osmjehivanje*

⁴⁸ Esad Duraković, *Orijentologija: univerzum sakralnog teksta*, Tugra, Sarajevo 2007.

⁴⁹ Pisanje o poetici gazela u divanskoj književnosti Bošnjaka sa spomenutog aspekta tema je za posebne studije koje značajno nadmašuju zadati okvir ovog rada. Osobito veliku raznovrsnost pokazuju gazeli na turskom jeziku.

⁵⁰ Medžnun = izludio od ljubavi.

*Toliko sam poludio u ljubavi prema solufu osobe voljene
 Kad bi okovi moji kao Mliječni put bili, ne bi mi okovali noge
 Puno sam razmišljao, ali za neprijateljevo uništenje
 Osim užeta uzdaha moga, ni jedna mi omča posebna ne pomaže
 Da kao moja narav poetska obiđe megdan riječi krasne
 Na sceni svijeta ovoga, o Rušdi, nema dobra ata za mene*
 (prev. A. Kadrić)⁵¹

Što se tiče određivanja semantičkog fokusa svakog gazela pojedinačno, treba napomenuti da je u kognitivnoj semantici prisutno nekoliko pristupa određivanju, ali podjeli fokusa na različite vrste i podvrste. Na primjeru brojnih Rušdijevih gazela uočava se mjestimično ponavljanje određenih leksema – čime se frekvencijom stvara dojam da se gazel zapravo fokusira na ponavljajućoj leksemi. Ne slažem se u nekim dijelovima sa teorijom da puki, matematički zbroj ponavljajućih leksema u gazelima uvijek utječe na određivanje stilske dominante u gazelima.⁵² No, ponavljanje, osobito u gazelima sa redif-rimom, ima elemente i morfoloških ponavljanja koja također služe za prenošenje određene ideje ili konceptualizirane emocije. Leksička dominantna i/ili leksički fokus nije isto što i semantički fokus gazela koji se najčešće fokusira na određenom užem ili širem konceptu, dok su sredstva za oznaku takve vrste fokusiranja različita. Fokus u bejtu vrlo rijetko odstupa od zadanog konceptualnog fokusa gazela. Štaviše, kontrastiranje semantičkih fokusa različitih bejtova katkad još jače naglašava ukupnu poruku gazela.

5.0. *A/Historičnost kronograma Ahmeda Rušdija Mostarca*

Ako je gazel poetska forma sa naglašenim mentalnim konceptom koji je u podlozi velikog broja gazela, a koju pjesnik može, metaforički

⁵¹ Pisan je u remel metričkom obrascu (fa‘ilātün fa‘ilātün fa‘ilātün fa‘ilün):

Çünkü ben Mecnün-ı ‘ışkum nuşhü pend olmaz baña
 Kākülün olursa olur gayr-i bend olmaz baña
 Ey cefā-cū gayre eyle va‘de-i incāzūñi
 N’eyduken bildüm senün ben rişhand olmaz baña
 Öyle mecnün olmuşum sevdā-yı zülf-i yārla
 Kehkeşān zencīrüm olsa pāy-ı bend olmaz baña
 Çok tefekkür eyledüm ammā helāk-i düşmene
 Rişte-i āhümden özge bir kemend olmaz baña
 Seyr-i meydān-ı belāgat itmege ṭab‘um gibi
 ‘Arşa-i ‘ālemde Rüşdī bir semend olmaz baña.

⁵² Ima nekoliko radova čeških orijentalista, među kojima je trenutno najaktivniji Luděk Hřebíček, koji razlažu ovu teoriju na primjeru gazela na osmanskom jeziku, a oslanjaju se na opće teorije određivanja stilske frekvencije u književnim djelima.

rečeno, pisati i kad malo “zatvori oči”, tarih (kronogram) je takva forma u kojoj pjesnik uvijek mora otvoriti “makar jedno oko” za realni događaj ili objekt koji opisuje u određenom vremenu. Pri tome se čak mora i skoncentrirati da tehnikom zbrajanja brojčanih vrijednosti grafema u posljednjem stihu napiše smislenu “frazu” koja u ukupnom zbrajanju iskazuje godinu kad se zbio događaj koji spominje. Istodobno se mora truditi da svoju misao i opis uklopi u metričko-stilske obrasce divanskog poetskog diskursa. U skladu s navedenim, može se i shvatiti pojam a/historičnosti kronograma (tariha) Ahmeda Rušdija Mostarca. Oni imaju posve strukturalno zaokruženu i prepoznatljivu poetsku formu, ali nose i vrlo pouzdane podatke barem o tome kad se nešto zbilo za pjesnikova života.

Ahmed Rušdi Mostarac u *Divanu* ima 87 kronograma (tariha). Najviše tariha (26) opisuje smrt bliskih i/ili velikih ljudi pjesnikova vremena (29,8%). Tarihi o rođenju (17) na drugom su mjestu (19,5%). Zanimljivo je da isto toliko tariha (kronograma) ima i o gradnji nečije kuće (doma). Na državna postavljenja otpada samo 8,4% tariha. Ostali tarihi su o gradnji česama (5), o hamamu (2), o džamiji, pa čak i tarih o knjizi, što nije čudno s obzirom na to da je sam pjesnik poznat i pod nazivom Sahhaf (knjižar). Najviše je tariha napisano u *remel-metru*. Kao pjesnik kronograma koji je stihovima opisivao događaje izdvaja se među brojnim mostarskim pjesnicima. Ilustracije radi, navest ćemo redoslijed kronograma prema rukopisu *Divana* iz Sulejmanije biblioteke u Istanbulu. To su sljedeći kronogrami:

Kronogram povodom osvojenja Kamenice, sultana Mehmed-hana Gazije (7b-8a); *Drugi kronogram o osvojenju Kamenice* (8a); *Kronogram o sultanskom ustoličenju časnoga sultana Mustafa-hana* (8a); *Rođenje / kronogram sinova sultana Ahmeda Drugog* (8a-8b); *Kronogram o vezirskom zvanju rahmetli Mustafa-paše / Merzifonu Mustafa-paše* (8b); *Kronogram o šehadetu Koprluzdea rahmetlije kome je oprošteno, Mustafa-paše* (8b); *Kronogram o smrti hana Mehmeda Giraja* (9a); *Kronogram za muftiju Mehmed-efendiju Ankarevija* (9a); *Kronogram o sadri-rumu Fejzullah-efendiji Ebu Sidzadeu* (9a); *Kronogram o gradnji kuće rahmetli defterdara Ahmed-paše* (9a); *Kronogram rođenja Ahmed-paše, odabrana sina Mehmed-bega probranog sina defterdara Ahmed-paše* (9b); *Kronogram* (10a); *Kronogram o smrti kćerke Emira Čelebija* (10a); *Kronogram o gradnji odaje Nešati-efendije, šejha mevlevijskog u Edirnama* (10a); *Drugi kronogram za drugu odaju rahmetli Mevlevi Nešati-efndije* (10b); *Kronogram o kajmekamu Abdi-paši u Istanbulu* (10b); *Kronogram o gradnji dvorca rahmetli Kjučuk Hasan-paše u Edirnama* (11a); *Kronoram o smrti rahmetli Fazlija Pašazade-bega, neka mu se Bog smiluje* (11a); *Kronogram o rođenju Mustafa-bega*

(11b); *Kronogram o kući Abdulaha Čelebija* (11b); *Drugi kronogram za kuću Fazlija Pašazadea* (12a); *Kronogram za kuću dvorskog age Ismail-age* (12a); *Drugi kronogram* (12a); *Kronogram za česmu* (12a); *Kronogram o smrti rahmetli mevlevije Derviša Mustafe* (12a); *Kronogram o smrti Nešati-efendije* (12a); *Kronogram o smrti oca Kara Halife za mukabele, neka mu se Bog smiluje* (12b); *Kronogram o bradi jednog sina* (12b); *Drugi kronogram za kuću* (12b); *Drugi kronogram za kuću* (12b); *Kronogram o rođenju jednog sina* (12b); *Kronogram o rođenju sina Ahmed-efendije* (12b); *Kronogram o gradnji kuće Ismail-age u Bab-i seadetu, da mu Bog smiraj da* (12b); *Kronogram o mojoj ubogoj vlastitoj bradi* (12b); *Kronogram za kuću hazinedar-baše Mehmed-age* (13a); *Kronogram o smrti Mezakija Sulejman-efendije* (13a); *Drugi kronogram* (13a); *Kronogram o smrti Munla Čelebija, vaiza u Edirni* (13a); *Kronogram o smrti Nedim-efendije, muderisa na Sahni-semanu, nek je na njega milost Božija* (13a); *Kronogram o smrti rahmetli Minkarizade-efendije* (13a); *Kronogram o smrti rahmetli Imad-efendije, sultanskoga čehaje* (13a); *Drugi kronogram* (13a); *Kronogram o smrti Kato Mehmed-efendije* (13a); *Kronogram o smrti rahmetli Ejubija Sujoldžizadea* (13b); *Kronogram o smrti rahmetlije kome je oprošteno Simi-efendije* (13b); *Drugi kronogram* (13b); *Kronogram Mustafa-paše: za smrti njegove visosti šejha Alaudin-efendije* (13b); *Drugi kronogram* (13b); *Kronogram za česmu Mustafa-efendije, sina sestre Ferarija Mustafa-paše* (13b); *Drugi kronogram* (13b); *Kronogram koji je predat kad je na funkciji vezira u Erzerumu bio Baki-paša* (13b); *Kronogram o rođenju sina Damada Hasan-efendije* (14a); *Za opis, pjesma za sebilj na dvorcu u sultanskom Saraju*. (14a).

Rušdi se ubraja među bošnjačke pjesnike 17. stoljeća koji imaju najviše kronograma (tariha) u svome *Divanu*. Ima više tariha i od Sabita i od Mehmeda Fevzija i brojnih drugih pjesnika zemljaka koji su živjeli u istom stoljeću. Tarihi su u nekim prijepisima složeni kronološki, a u drugima po nekim drugim kriterijima. U kronogramu (tarihu) koji je Rušdi napisao 1074/1663-64. godine pod nazivom *Siromah*, autor – *kronogram vlastitoj bradi* (Faḳīr – Kendi Liḥyeme Olan Tārīhdür 12b) posljednjim stihom iskazuje se datum 1074/1663-64. godina i u njemu se pjesnik potpisuje imenom Ahmed.

Didi hātif ḥašmuñ tārīḥini

Aḥmedā ḥattuñ mübārek idecek (1074/1663-64.)

Reče glas iz svijeta nevidljivog, kronogram suparnika

O Ahmede, blagoslovljenim će učiniti brada tvoja!

Pažnju privlači i jedan Rušdijev kronogram o rođenju sina Ahmeda 1079/1668-69. godine, pod naslovom *Kronogram o rođenju jednog sina* (Bir Maḥdūmuñ Vilādet-i Tārīhidür; 12b). Tarih o još jednom sinu pokazuje 1081/1670-71. godinu. Iako u nekim prijepisima *Divana* stoji da se radi o Ahmedu, tekst tariha upućuje na to da se radi o Ibrahimu, kojem Rušdi želi Božiju milost i sve najbolje.

Kroz brojne kronograme može se pratiti i javni život Ameda Rušdija Mostarca, šta je radio, s kim se družio, u kojem društvu je boravio i do kojih osoba mu je bilo stalo. Svome prijatelju i pjesniku Nedimu, sinu istanbulskoga berberina i muderisu na brojnim medresama, uključujući i medrese na Sahn-i semanu sa plaćom od 60 akči, posvetio je kronogram (tarih) povodom prerane smrti, pod naslovom *Kronogram o smrti Nedim-efendije, muderisa na Sahni-semanu, nek je na njeg milost Božija* (Tārīh-i Vefāt-i Nedīm Efendi Mūderris-i Şaḥn Raḥmetüllāhi ‘Aleyh; 13a):

Gitdi bir fāzil didiler fevtünūñ tārīhini

Şaḥn-i cennetde Nedīmā ol nedīm-i ḳadimān (1081/1670.)

Ode uzoriti, izrekoše tarih njegova rastanka

Nedime, na sceni rajskoj to je Nedim od dva Nedima vječna.

U posljednjem stihu Ahmed Rušdi Mostarac koristi stilsku figuru poigravanja značenjem riječi *şaḥn* = *scena* i *skraćeni naziv za carske medrese* u kojima je predavao pjesnik Nedim, kao i sa riječju “*ḳadīm*” (u značenju *od ranije neponovljivi*) koja je istovremeno i dio njegova imena Nedīm-i Ḳadīm (*Neponovljivi Nedim*). Kao što je Nedimova težnja bila da se u poeziju ubaci što više osobnosti i mudrosti na jednostavan način i složenom tehnikom pisanja divanske poezije, tako se i kod Rušdija osjeća utjecaj *sebḳ-i hindī* stila sa primjesama refleksivnog filozofsko-poetskog pravca. Rušdi je 1080/1669-70. godine napisao tarih o kajmekamu Abdi-paši pod naslovom *Kronogram o kajmekamu Abdi-paši u Istanbulu* (Tārīh-i Ḳa’imaḳām-ı Şoden ‘Abdī Pāşā Der-İstānbūl; 10b), a također i kronogram o kući Fazlija i o podizanju jedne česme u Istanbulu. Iste godine (1080/1669-70.) Rušdi je napisao i tarih o kući Abdullaha Čelebija (Tārīh-i Hane-i ‘Abdullāh Čelebi; 11b), kao i kronogram o kući amidže Ismaila-age, dvorskog age iz iste godine (*Kronogram za kuću dvorskog age Ismail-age / Serāy-āgāsı İsmā’īl Āgānuñ Hānesine Tārīhdür*; 12a). Sljedeće godine (1081/1670-71.) Rušdi je sastavio kronogram o kući defterdara Ahmed-paše (*Kronogram o gradnji kuće rahmetli defterdara Ahmed-paše / Tārīh-i Bīnā-yı Hāne-i Merḥūm Defterdār Ahmed Pāşā*; 9a).

Osim spomenutog Nedima, Ahmed Rušdi spominje i druge pjesnike i detalje iz njihovog života. Tako se u Rušdijevom Divanu može naći i kronogram (tarih) o gradnji kuće Nešati-efendije, pod naslovom *Kronogram o gradnji odaje Nešati-efendije, šejha mevlevijskog u Edirnama* (Tārīḥ-i Binā-yı Hūcre-i Neşātī Efendi Şeyh-i Mevlevi Der-Edirne; 10a), iz 1082/1671-72. godine. Pjesnik Nešati je bio vrlo zanimljiv pjesnik i kesedar kod Sari Abdullah Bošnjaka, "komentatora Mesnevije". Poznao je sva tri orijentalna jezika. Postao je vrlo blizak Sari Abdullahu Bošnjaku. Boravio je u Konji i Edirni, a potom je bio šejh Muradije mevlevihane.⁵³ Po stilu je pripadao pjesnicima *sebk-i hindi* stila. Družio se na Dvoru sa istim ljudima sa kojima je bio blizak i Ahmed Rušdi Mostarac. Njegova poređenja i metafore uzimaju se kao primjeri *sebk-i hindi* stila u divanskoj poeziji. U isto vrijeme Rušdi je napisao kronogram (tarih) za jedan dvorac u Edirni pod naslovom *Kronogram o gradnji dvorca rahmetli Kučuk Hasan-paše u Edirnama* (Tārīḥ-i Binā-yı Serāy-ı Küçük Hasan Paşa Merhūm Der-Edirne; 11a) 1082/1671-72. godine.

Period kad je živio Ahmed Rušdi bio je period burnih zbivanja u Carstvu. Od tih zbivanja Ahmed Rušdi je posebno izdvojio osvajanje Kamenice 1672. godine, sastavljajući tim povodom dva kronograma (tariha), iz 1083/1672. godine: a) *Kronogram povodom osvojenja Kamenice, sultana Mehmed-hana Gazije* (Tārīḥ-i Berāy-i Feth-i Kamenice / Sultān Mehmed Ḥan Gāzī; 7b-8a); b) *Drugi kronogram o osvojenju Kamenice* (Tārīḥ-i Diğēr Berāy-i Feth-i Kamenice; 8a). Bitka za Kamenicu / Kamjenjec odvijala se u mjesecu augustu 1672. Poznat je slučaj da je svaki spahija bio zadužen da donese određeni broj vreća koje su bile napunjene barutom a koje su služile da se razbiju čvrsti bedemi Kamjenjeca (Kamenice). Bitka je završena 30. 8. 1672. predajom ključeva utvrde Kamjenjeca i uz formalne garancije stanovništvu. Predale su se palanke Jazlovjec i Zadlotanka. Rušdi Mostarac u svojim kronogramima veliča sultana Mehmeda IV kao junaka i osvajača Kamjenjeca, napominjući da je on, Rušdi, samo jedan od "ljudi poetske naravi" (erbāb-i tāb‘) koji je spjevao kronogram (tarih) tim povodom.

Ahmed Rušdi Mostarac 1083/1672. godine postaje mulazim (pripravnik) kod Abdurahim-zadea Mehmed-efendije. Kao muderis Ahmed Mostarac ima plaću od 40 akči dnevno. Ubrzo sa vezirom Ahmed-pašom 1086/1675. godine ide u Egipat, a vraća se godinu dana kasnije.

⁵³ Umro je 1085/1674. godine. Tarih mu je spjevao Rušdi, a pored Rušdija i pjesnici kao što su: Nabi, Ibrahim Vehbi, Rešid, Faik, Tahir, Nazim, Mustekim-zade i drugi.

Jedan od Rušdijevih duhovnih učitelja i poetskih uzora bio je i šejh Sulejman Mezaki Dede iz Čajniča. Rušdi je donekle imao sličnu životnu sudbinu kao Mezaki, čak su im i Ćuprilići⁵⁴ bili mecene i zaštitnici u dvorskim krugovima. Ubrzo nakon što je Rušdi postao muderis i počeo samostalno držati predavanja po medresama, umire Sulejman Mezaki, a Ahmed Rušdi Mostarac izriče sljedeća dva kronograma u stihu:

Tārīh-i Vefāt-ı Mezākī Süleymān Efendi (*Divan*, 13a):

Fevtünüñ Rüşdī didi tārīhüni

Bezme-gāh ola Mezākī'ye cinān [بزمگاه اوله مذاقی به جانان]

KRONOGRAM SMRTI MEZAKIJA SULEJMAN-EFENDIJE

Rušdi hronogram o smrti izreče:

Nek Mezakiji dženetski perivoji budu mjesto užitka Spoznaje (1767.)

Tārīh-i Diger (*Divan*;13a)

Biri geldi didi tārīh-i fevtün

Çekildi bezm-i dünyādan Mezākī [جکلدی بزم دنیان مذاقی]

DRUGI KRONOGRAM

Neko dođe i izreče tarih smrti:

Sa ovosvjetskog skupa Pića povuče se Mezaki (1676.)

Rušdi je bio ne samo pod utjecajem osmanske poezije svoga vremena, nego i pod utjecajem perzijske poezije, kao što se vidi iz Rušdijevih perzijskih gazela koji se navode u raznim tezkirama.

Iza Rušdijevih gazela i tariha u *Divanu* slijedi poema naslovljena kao kronogram o završetku knjige (51b-52a).⁵⁵ Potom slijede mufredi u poglavlju *Ebyāt* (52a),⁵⁶ a zatim i vrlo zanimljiv dio *Divana*

⁵⁴ Nakon sultana Mehmeda IV, na prijesto dolazi sultan Sulejman II (1687.-1691.). Njegovo doba vladavine ispunjeno je brojnim ratovima na zapadu Carstva, na sjeveru Bosne i sjeverno od Save i Dunava. Tada na scenu dolazi i Mustafa Ćuprilić kome je Rušdi napisao jedan kronogram. On je, kao i Ahmed Ćuprilić, bio zaštitnik i mecena pjesnika. Rušdi Mostarac je, kao što se vidi iz tezkira i djela pjesničkih biografa u Osmanskom carstvu, često posjećivao mevlevijsku tekiju na Jeni Kapiji.

⁵⁵ Ber-Kitābiñ İtmāmına Tārīhdür.

⁵⁶ Rukopis u SKtp.

koji se sastoji od većih ili manjih poetskih odlomaka,⁵⁷ pisanih najčešće u mesnevi-rimi i složenih prema rimi na principu alfabetskog redoslijeda finalnog grafema u bejtovima.⁵⁸ Slijede dvije pjesme na perzijskom (62b-63a) i, na kraju, pojedinačni bejtovi (distisi) i matlai (63a-64b).

Rušdi Mostarac je, uvjetno govoreći, i pjesnik matlaa, kojih u *Divanu*, u posebnom poglavlju ustrojenom po alfabetskoj redoslijedu, ima čak 403. Ubraja se među bošnjačke divanske pjesnike koji u svome *Divanu* imaju najviše matlaa. Najviše je matlaa sa rimom na grafeme *ra*, *nun*, *he*, *ya* i *elif*. Skoro polovina je pisana u *remel-metru*.⁵⁹ U Rušdijevim brojnim matlaima nalaze se njegove sažete poetizirane misli i emocije. Navest ćemo jedan primjer Rušdijeva matlaa:

İtme deryāya sefer zīrā ḥaṭarlar kānıdur
Keşret-i emvāc ile gūyā kılıç dükkānıdur (M:113)

*Ne kreći na put na More, jer je ono izvor opasnosti
Sa mnoštvom talasa izgleda kao radionica sablji.*

Spomenuti Rušdijev distih dvostruko je kodiran. Daje savjet čitatelju da se ne kreće na put morem jer je pun opasnosti zbog brojnih talasa, dok talase poredi sa sabljama u dućanu. U tesavufskoj terminologiji more je “more spoznaje”, te se čitatelju zapravo govori kako je put spoznaje put sa puno opasnosti, a mnoštvo je “mnoštvo koje stoji nasuprot jednoti” tako da su talasi “mnoštva” stvari koje skreću s puta spoznaje i podsjećaju na sablje koje čovjeka mogu dokrajčiti. Slično su kodirani i ostali Rušdijevi matlai. Iako su Rušdijeve rubaije (kit‘e) sadržajnije, one u cjelini *Divana* ipak ne dolaze toliko do izražaja kao matlai. Tek sa cjelovitim prijevodom Rušdijevih matlaa moguće je donijeti sud o njihovoj stilskoj vrijednosti, pa i sud o samom Rušdiju kao pjesniku matlaa. Takva istraživanja nalaze se pred našim istraživačima kulturne baštine. Ovaj rad predstavlja tek uvod u proučavanje ukupnog poetskog djela Ahmeda Rušdija Mostarca.

⁵⁷ Kit‘a-ı Meşnevî (52a).

⁵⁸ Ḥarfü’l-Elif (52a); Ḥarfü’l-Bā’ (53a); Ḥarfü’t-Tā’ (53a); Ḥarfü’l-Cīm (53b); Ḥarfü’l-Ḥā’ (53b); Ḥarfü’d-Dāl (53b); Ḥarfü’l-Rā’ (54a); Ḥarfü’l-Zā’ (55b); Ḥarfü’l-Sīn (55b); Ḥarfü’l-Ṭā’ (56a); Ḥarfü’l-Zā’ (56a); Ḥarfü’l-‘Ayn (56a); Ḥarfü’l-Fā’ (56a); Ḥarfü’l-Kāf (56a); Ḥarfü’l-Kāf (56b); Ḥarfü’l-Lām (56b); Ḥarfü’n-Nūn (57b); Ḥarfü’l-Vāv (59a); Ḥarfü’l-Ḥā’ (59b); Ḥarfü’l-Yā’ (61a).

⁵⁹ U nekim prijepisima Rušdijeva *Divana* pojedini matlai nalaze se u poglavlju o mufredima, i obrnuto. Slično je sa kit‘ama, nazmovima i bejtovima u formi kratke mesnevijske.

UVOD U POETIKU *DIVANA* AHMEDA RUŠDIJA MOSTARCA

Sažetak

U radu se predstavlja struktura i neke opće poetske osobitosti *Divana* Ahmeda Rušdija Mostarca Sahhafa, jednog od najznačajnijih mostarskih divanskih pjesnika 17. stoljeća. Posebno se analiziraju kaside kroz teoriju o “jedinstvu (di)stiha” (wahdat al-bayt) u divanskoj književnosti. Prilikom opisa poetičnosti Rušdijevih gazela donekle se skreće pažnja na fenomen semantičkog i leksičkog fokusa u svjetlo određivanja stilske dominante gazela. U poglavlju o a/historičnosti kronograma (tariha) daje se prikaz važnijih krnograma koje je napisao Ahmed Rušdi Mostarac. Jedna od osobitosti *Divana* Ahmeda Rušdija Mostarca jeste i velik broj matla’a (403). Ovaj rad predstavlja tek uvod u poetiku *Divana* Ahmeda Rušdija Mostarca.

INTRODUCTION TO THE POETICS OF *DIWAN* BY AHMAD RUSHDI MOSTARI

Summary

The paper presents the structure and some general poetic features of *Diwan* by Ahmad Rushdi Mostari Sahhaf, one of Mostar’s most notable 17th century diwan poets. Qasidas are analysed in particular by the theory of “unity of distich/verse” (wahdat al-bayt) in diwan literature. In describing the poetic quality of Rushdi’s ghazels, some attention is paid to the phenomenon of semantic and lexical focus in the light of determination of the ghazel style dominant. The chapter about a/historicity of the chronogram is a survey of major chronograms written by Ahmad Rushdi Mostari. Another feature of Ahmad Rushdi Mostari’s *Diwan* is a large number of *matla’*s (403). The paper is only an introduction to the poetics of *Diwan* by Ahmad Rushdi Mostari.

Key words: diwan literature, poetics, 17th century, Ahmad Rushdi Mostari.